

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

УДК 94(478)

Іван Зуляк, Андрій Кліш

КРАВЕЦЬ ДАНИЛО. ЗА ЗБРУЧЕМ: ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДУМКА ПРО РАДЯНСЬКУ УКРАЇНУ (1920–1930-І РР.): МОНОГРАФІЯ. – ЛЬВІВ: ЛЬВІВСЬКА НАЦІОНАЛЬНА НАУКОВА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ ІМ. В. СТЕФАНИКА, 2016. – 297 С.

Рецензується монографія молодого львівського дослідника Данила Кравця, присвячена надзвичайно важливій і актуальній проблематиці – висвітленню західноукраїнської громадсько-політичної думки про радянську Україну міжвоєнного періоду. Автором простежено відображення у західноукраїнській суспільній думці процесів, що відбувалися в радянській Україні впродовж 1920-х рр. (НЕП, українізація). Розкрито погляди населення Західної України на економічні перетворення в УСРР/УРСР у кінці 1920-х – на початку 1930-х рр. Значну увагу приділено аналізу ставлення західних українців до більшовицької індустріалізації, колективізації, Голодомору 1932–1933 рр., культурного та суспільного розвитку в радянській Україні окресленого часу.

Ключові слова: монографія, західноукраїнська громадсько-політична думка, радянська Україна, радянізація, міжвоєнний період.

За роки незалежності українська історична наука суттєво урізноманітнила проблематику національної історії. Як наслідок, на сьогодні остання представлена не тільки традиційними сюжетами на зразок історії радянської України 20–30-х рр. ХХ ст., а й тематикою, яка довгий час залишалася поза межами наукового дискурсу української історичної науки. До таких тем належить історія західноукраїнської громадсько-політичної думки про радянську Україну в міжвоєнний період.

Поява радянської тематики у західноукраїнській громадсько-політичній думці у 20–30-х рр. ХХ ст. зумовлювалася як соборницькими ідеями українців міжвоєнної Польщі, розширенням відносин у різних галузях (економічних, наукових, культурних тощо), так і поглибленим зацікавленням новим соціально-економічним устроєм, що виник у Наддніпрянської України. На формування образу радянської України у громадській думці західних українців вплинули: відображення подій в УСРР/УРСР в засобах масової інформації, документах (політичних партій, польського уряду, радянського консульства тощо); зовнішньополітичні пріоритети західноукраїнського політикуму; спільне історичне минуле обох частин української нації; реформи більшовицької влади у соціальній, економічній і культурній сферах.

Формування громадянського суспільства в Україні посилювало зацікавлення широкого загалу українства, передовсім науковців, національною історією. Глибоке та критичне осмислення подій минулого, увага до народних традицій і культурних надбань, вивчення досвіду господарської діяльності та аналіз результатів політико-державницьких прагнень українців особливо в період між двома світовими війнами (1920–1930-ті рр.) усвідомлюються нині як консолідуючі чинники суспільства.

Незважаючи на певні дослідження задекларованої проблематики, зазначена тематика ще й досі залишається недостатньо вивченою. Тому необхідність наукового аналізу окресленої проблеми обумовлена потребою дослідження та її ґрунтового аналізу. Доцільність вивчення різних аспектів запропонованої проблематики продиктована, насамперед, як суспільною значущістю досліджуваної проблеми і полягає в тому, що вона дає можливість узагальнити досвід минулого, поглибити теоретичні уявлення, запропонувати практичні рекомендації, які необхідно втілювати в практику сьогодення, так і збагаченням наукових знань значним фактичним матеріалом, можливістю неупередженого висвітлення подій, реконструкції процесів і більш чітким відображенням об'єктивних закономірностей досліджуваної проблеми.

Дійсно, потреба вивчення зазначеної проблематики зумовлена відсутністю спеціальних національних наукових студій, де б сповна була представлена зазначена тематика. Автор монографії цілком справедливо наголошує на тому, що маємо лише побіжні огляди окремих аспектів західноукраїнської громадсько-політичної думки вказаного періоду.

Монографія Д. Кравця характеризується системним підходом до предмету дослідження. Цілісний аналіз досліджуваної проблематики дає необхідний матеріал для узагальнень і висновків, скерованих на розкриття поставлених у роботі завдань. Варто віддати належно автору монографії у тому, що праця добре ілюстрована, має іменний і географічний покажчики.

У структурі монографії закладено методологічну конструкцію за теорією настановчості мас-медіа («agenda-setting») М. Мак-Комбуса і Д. Шоу, яка довела важливість ролі мас-медіа у формуванні громадської думки на підставі різних прикладів і досліджень. Її практичне значення полягає у виділенні декількох аспектів опрацювання інформації: надання особливого статусу, стереотипізація, побудова образу та інформаційна вибірковість щодо певної особи, події чи явища та їхня подальша інтерпретація за допомогою методики комплекс-аналізу.

Структура монографії детально осмислена, логічна, послідовна, виважена і лаконічна, науково аргументована, як і виклад матеріалу власне у самих розділах. На нашу думку, вона є досить вдалою й цілісною, оскільки дає змогу розкрити складний процес формування західноукраїнської громадсько-політичної думки про радянську Україну в міжвоєнний період.

У передмові обґрунтовується актуальність теми, мета і завдання. Не викликає принципівих заперечень обґрунтування автором наукової новизни та практичного значення одержаних результатів. Варто погодитися із автором у тому, що завдання роботи полягає у тому, щоб реконструювати тематику радянської України та СРСР загалом у громадсько-політичній думці Західної України міжвоєнного періоду, спираючись на якомога ширше й різноманітніше коло джерел – архівні документи, матеріали преси, історичні дослідження, художні твори, спогади сучасників. Такий підхід дозволяє виокремити складову образу радянської України та її жителів, проаналізувати зв'язки між жителями УСРР/УРСР та українцями в Польщі, встановити причини їхнього пожвавлення і спаду.

Доволі цікаво Д. Кравець пояснює визначення поняття «громадська думка», вважаючи його невід'ємною рисою суспільного життя і одним із його проявів і в той же час – важливим засобом його організації та впорядкування. Громадська думка, на відміну від індивідуальної, рідко позначена монолітністю, зазвичай, вона є плюралістичною, навіть мозаїчною. Як атрибут кожної людської спільноти, вона тісно пов'язана зі змінами, які відбуваються в суспільстві, і набуває відповідно до цих змін нових форм існування. Громадська думка завжди є ставленням її суб'єкта, або носія, до соціально значущого для нього об'єкта. Формування думки є наслідком процесу, в ході якого індивід свідомо і за власним бажанням приймає оцінку, ставлення, ініційовані іншими особами, до яких він ставиться з повагою. Бажаючи уникнути негативних санкцій або, навпаки, отримати схвалення, підтримку, свідомо приймають і декларують думки, які репрезентують точку зору, що домінує в їхньому оточенні. Проблема ідентифікації громадської думки є проблемою з'ясування залежності думок індивідів від оцінок і суджень інших людей.

Звичайно, що громадську думку західних українців про радянську Україну формували пресові органи, зокрема «Діло», «Новий час», «Літературно-Науковий Вісник», «Громадський голос», «Свобода» та інші видання, діяльність політичних партій та організацій (УНДО, УСРП, КПЗУ, ОУН й ін.). Крім того, вплив на громадсько-політичну думку мали публікації відомих західноукраїнських діячів – А. Крушельницького, К. Студинського, В. Мудрого та інших.

Рецензована робота охоплює історію громадсько-політичної думки населення українських етнічних земель, що входили до складу міжвоєнної Польщі, – Львова та Східної Галичини загалом, Західної Волині, Холмщини та Лемківщини. Однозначно, що опінієтворчим центром регіону був Львів, адже саме тут видавалися найпопулярніші та найбільш тиражовані газети і журнали. У столиці Галичини мали свої осередки найвпливовіші політичні сили краю. Незважаючи на штучно утворений польською владою «сокальський кордон», інформаційний простір Галичини все ж охоплював і Волинь. Волинь цікава й тим, що територіально межувала з радянською Україною, – цей факт, без сумніву, впливав на ставлення мешканців регіону до УСРР/УРСР.

Хронологічно робота охоплює період від 1920–1939 рр. Нижня межа дослідження пов'язана із утворенням та кількомісячним існуванням на теренах Східної Галичини маріонеткової держави – Галицької соціалістичної радянської республіки (далі – ГСРР). Досвід комуністичного правління (здебільшого негативний) в Західній Україні мав вплив на подальше ставлення мешканців регіону до радянської влади в УСРР/УРСР. Верхня межа – зумовлена початком Другої світової війни, входженням Червоної армії на територію Польської держави та приєднання Західної України до УРСР.

Практичне значення результатів праці полягає у тому, що її основні положення, а також зроблені теоретичні узагальнення, оцінки й висновки можуть бути використані при підготовці нормативних та спеціальних курсів з історії України ХХ ст., укладанні збірників документів і матеріалів, а також можуть бути корисними для дослідників західноукраїнської громадсько-політичної думки міжвоєнного періоду. Зроблені автором монографії висновки є всебічними і глибоко аргументованими, повністю впливають із цікавого й важливого у науковому плані фактичного матеріалу. Список використаних джерел у роботі нараховує 715 позицій і є достатнім для повноцінного й необхідного розкриття поставлених завдань, досягнення основної мети.

У першому розділі «Стан наукової розробки проблеми та її джерельна база» історіографію досліджуваної проблематики логічно поділено на три періоди: перший – міжвоєнний (1920–1930-ті рр.); другий – радянський (1940–1980-ті рр.); третій – сучасний (від 1991 р.). Здійснено концептуальний, хоча і не завжди детальний аналіз історіографії праць означеної теми. Він містить критичний огляд праць, безпосередньо або опосередковано присвячених історії західноукраїнських земель періоду між двома світовими війнами. Використання при цьому хронологічно-проблемного принципу видається слушним. Зокрема, він дозволив показати, як відбувалося поетапне накопичення знань з цієї проблематики, з іншого боку – дозволив розглянути окремо історіографію західноукраїнської громадсько-політичної думки про радянську Україну в міжвоєнний період.

Аналізуючи історіографію наукової проблеми, автор цілком справедливо стверджує, що з погляду на поставлені завдання науковці досліджували лише окремі аспекти суспільно-політичного життя Західної України (діяльність політичних партій, окремих персоналій, економічне життя тощо). Одночасно залишилося багато недосліджених питань, зокрема проблеми західноукраїнської громадської думки. Досі не стало предметом вивчення у національній історіографії питання західноукраїнської громадсько-політичної думки про радянську Україну, немає ґрунтовної узагальнюючої праці, яка б висвітлювала реакцію українського населення Польщі міжвоєнного періоду на події, що відбувалися на території УСРР/УРСР.

Недостатнє вивчення означеної проблеми, її наукова актуальність вимагають подальшого предметного дослідження, яке сприятиме глибшому розумінню проблеми західноукраїнської громадсько-політичної думки 20–30-х рр. ХХ ст. При цьому мають бути враховані і часова перспектива, і зміни, що відбулися у досліджуваній період в історичній свідомості українського суспільства і науковців.

Друга частина першого розділу, де вміщена характеристика джерельної бази, включає детальний аналіз виявлених архівних і опублікованих матеріалів. Необхідність детального всебічного аналізу багатогранних аспектів західноукраїнської громадсько-політичної думки про радянську Україну міжвоєнного періоду спонукала до пошуку та опрацювання відповідної джерельної бази дослідження. Використані джерела автор монографії умовно ділить на декілька груп: матеріали архівних фондів; документи, що зберігаються у рукописних фондах наукових бібліотек; опубліковані документи; джерела мемуарного характеру та періодика міжвоєнного періоду.

При написанні монографії використано широкий джерельний актив документів і матеріалів, що зберігаються в центральних і обласних державних архівах України. Характерно, що автор не обмежився загальним, «анотаційним» переліком документального матеріалу, як нерідко трапляється, а й детально проаналізував їх джерелознавчий потенціал. Виявлені автором архівні та інші джерельні матеріали, їх кількість та інформаційна насиченість зайвий раз підтверджують – джерела до історії вивчення західноукраїнської громадської думки про радянську Україну за своїми кількісними і якісними параметрами є основою для проведення ґрунтовного та всебічного вивчення обраної автором теми. Високий ступінь вірогідності та наукової обґрунтованості результатів монографічного дослідження забезпечило використання загальнонаукових методів історизму, науковості, об'єктивності, всебічності вивчення.

Основний матеріал роботи викладено у другому-шостому розділах. У другому розділі «Радянофільство у Західній Україні (1920–1930-ті роки)» аналізується ставлення мешканців західноукраїнських земель до тих процесів які відбувалися на території УСРР у 20-ті рр. ХХ ст. Характеризуючи радянофільство, як ознаку прихильності до радянської України та її устрою, автор наголошує на тому, що причиною появи симпатиків до УСРР стало як рішення Ради Амбасадорів Антанти у березні 1923 р. про приєднання Західної України до складу Польщі, так і репресивна політика польської влади у відношенні до національних прагнень українців. До речі, жодна європейська держава не протестувала проти ухвали Ради Послів країн Антанти 14 березня 1923 р., тим самим виявивши байдужість до розв'язання українського питання. З іншого боку, уряд УСРР, ЦК КП(б)У намагалися використати радянофільство для розгортання світової революції на Заході. Про це свідчать масштаби і зміст «допомогової акції» з боку УСРР, адже акцент зроблено на пропаганді комуністичних ідей у Західній Україні та розкладі національно-державницького табору.

До речі, Д. Кравець цілком слушно зазначає, що західні українці мали можливість ознайомитися із радянським устроєм ще у 1920 р., коли більшовики заснували у цьому регіоні штучне утворення – ГСРР, яка проіснувала лише декілька місяців. Тим не менше варто відзначити, що комуністичні ідеї все ж мали деяку підтримку серед українців краю. Зокрема, у 1918 р. в Дрогобичі постала організація «соціалістів-комуністів» на чолі з В. Коцком та І. Кушніром. Група була пов'язана із радянською Україною та планувала підняти повстання проти ЗУНР, проте не знайшла підтримки у населення. Важливим ідейно-організаційним осередком, з якого рекрутувалися майбутні радянофіли, були боротьбисти – ліве крило українських есерів, які від

більшовиків відрізнялися постулатом про повну незалежність власної держави – України. Іншим джерелом була революційна соціал-демократія, члени якої сповідували соціалізм М. Драгоманова. До її складу входили Й. Крілик (Васильків), О. Кузик (Туринський), Р. Роздольський (Прокопович) та ін. Окрім Львова, «драгоманівці» мали свої осередки у Стрию, Станиславові, Тернополі, Перемишлі. Неабиякий вплив на створення комуністичної партії в Галичині мали польські та єврейські ліво-радикали.

Під радянофільські впливи потрапили провідні західноукраїнські політичні та культурні діячі (Є. Петрушевич, К. Студинський, А. Крушельницький та інші діячі), а також частково громадські організації та партії (НТШ, «Просвіта», УНДО та інші), що призвело до формування позитивного образу радянської України у західноукраїнській громадській думці. Автор цілком справедливо акцентує увагу на тому, що вагомий внесок у конструювання образу УСРР в Західній Україні здійснювало радянське консульство, яке діяло з 1927 р. у Львові.

Польська влада намагалася в основному через офіційну пресу критикувати більшовицьку систему. Негативний погляд на радянську Україну формувався також за рахунок впровадження польською владою концепції «прометеїзму», яка носила виключно антирадянський характер.

Окрім того, другий розділ також присвячений ставленню західноукраїнської громадськості до НЕП в УСРР. У цьому ж підрозділі уміщено інформацію про ставлення польських політичних сил до більшовицького економічного експерименту. Цікавим і пізнавальним є висвітлення у західноукраїнській громадсько-політичній думці окремих явищ УСРР періоду НЕП, зокрема міського життя та торгівлі. На думку автора, західні українці загалом позитивно сприйняли закінчення «воєнного комунізму» та перехід до більш ліберальної економічної політики.

Значну увагу автор приділив ставленню західноукраїнського населення міжвоєнної Польщі до українізації. Д. Кравець відзначає, що саме українізація стала основним каталізатором появи радянофільської ідеології в міжвоєнній Польщі. Позитивні здобутки українізації конструювалися у Західній Україні під впливом пресових матеріалів, вражень очевидців, діяльності радянського консульства у Львові. Українізація в цілому сприймалася позитивно українськими політичними силами та діячами, проте поряд із цим лунали й критичні зауваження щодо більшовицької національної політики. Зокрема, доволі скептично й без особливих ілюзій ставилися до українізації головний редактор найпопулярнішого західноукраїнського часопису «Діло» В. Мудрий та ідеолог українського націоналізму Д. Донцов.

Однак погроми українства в УСРР у 1930-х рр. викликали гострий протест усіх без винятку західноукраїнських політичних партій. Якщо в тих чи інших об'єднаннях ще жевріли радянофільські настрої, то з початком репресій в УСРР першої половини 1930-х рр. вони повністю зійшли нанівець. КПЗУ залишилася останнім осередком пробільшовицьких поглядів на західноукраїнських землях. Чимало українських інтелектуалів шукали панацею від соціальних і політичних проблем у комунізмі. Радянофілів було не дуже багато, але вони були представниками інтелігенції, найосвіченішими людьми свого часу: А. Крушельницький із родиною; професор К. Студинський; доктор П. Франко – син класика української літератури; професор Ф. Колесса – музикант та етнограф; професор М. Возняк та інші. Одні відверто захоплювалися радянською Україною та її успіхами, інші мовчали – але отримували стипендії та нагороди з рук радянських дипломатів. Занепад радянофільських настроїв розпочався наприкінці 1920-х рр., коли до Західної України почала надходити інформація про утиски інтелігенції в УСРР.

Перший потужний удар галицькому радянофільству завдав ініційований радянськими спецслужбами процес проти Спілкою визволення України (далі – СВУ) у 1930 р. Подальші репресії проти українства, а також жорстокі методи радянської колективізації і, врешті-решт, Голодомор 1932–1933 рр. остаточно поховали радянофільські ілюзії у західноукраїнському суспільстві. Ліберальна економічна, національно-культурна та еміграційна політика 1920-х рр. після досягнення Й. Сталіним одноособової влади припинилася.

Цікавим й оригінальним є матеріал, вміщений у третьому розділі – «Перетворення у радянській Україні 1920-х рр. у громадській думці західних українців», у якому розкривається ставлення західноукраїнського населення Польщі до сталінських економічних трансформацій кінця 1920-х – початку 1930-х рр. Автор намагається охарактеризувати відношення галичан і волинян до процесів, пов'язаних із індустріалізацією радянської України. Зокрема, західноукраїнські радянофіли та радянофільські видання подавали індустріалізацію як значний поступ української держави за Збручем.

Натомість більшість українських і польських публіцистів ставилися до індустріалізації більш критично. На думку Д. Кравця, у західноукраїнській громадсько-політичній думці щодо індустріалізацію домінувала думка про те, що будівництво великих підприємств в СРСР ведеться за рахунок висискування українського села. Колективізація в УСРР сприймалася виключно

негативно у західноукраїнському суспільно-політичному просторі. Звістки про Голодомор сколихнули усе суспільство і поклали остаточний кінець радянофільству.

Завдяки тісній співпраці М. Грушевського, НТШ та Всеукраїнської Академії Наук (далі – ВУАН), західноукраїнська громадськість мала можливість долучитися та пізнати наукове і культурне життя у радянській Україні. У цьому підрозділі Д. Кравець звертає увагу на зацікавлення західних українців радянською літературою та театром.

Автор вважає, що завдяки публікаціям Д. Донцова суспільність ознайомлювалася із творами українських радянських неокласиків. Активно обговорювалася у Західній Україні діяльність театру «Березіль» Л. Курбаса.

Д. Кравець зауважує, що антиукраїнські репресії більшовицького режиму кінця 1920 – початку 1930-х рр. стала поворотним моментом для симпатиків радянського устрою. Детально проаналізувавши відображення у західноукраїнській громадсько-політичній думці процесу над СБУ, автор доходить висновку, що певна частина електорату вірила у причетність до неї С. Єфремова та інших діячів, а з іншого боку вважалося, що більшовицький режим цією каральною акцією знищує найкращих представників української інтелігенції.

На думку автора, НЕП поряд з українізацією вважався серед практично усіх західноукраїнських політичних сил (окрім УСРП) одним із елементів національного відродження у радянській Україні. Вважалося, що НЕП та українізація створили сприятливий клімат для поширення радянофільських тенденцій у західноукраїнському суспільстві. Суспільно-політична думка у Західній Україні, щодо більшовицької політики українізації УСРП була досить неоднозначною. Визнаючи у ній певні позитивні моменти, значна частина західноукраїнських діячів у своїх виступах та пресових публікаціях підкреслювали чимало суперечливого у національній політиці більшовиків. Беззастережно її сприймали прокомуністично налаштовані організації (КПЗУ, «Сельроб») та радянофіли, яких було немало серед західноукраїнської інтелігенції 1920-х рр.

У четвертому розділі «Реакція українців Польщі на економічні перетворення у УСРП/УРСР упродовж 1930-х рр.», аналізуючи роль індустріалізації у громадській думці в Західній Україні, Д. Кравець зазначає на тому, що наприкінці 1920-х рр. у внутрішній політиці СРСР стався різкий поворот. Владна верхівка, що згуртувалася навколо Й. Сталіна, вже не потребувала компромісів для збереження свого панування. Розгромивши суперників у боротьбі за владу, Й. Сталін встановив одноосібну диктатуру в партії і державі. У СРСР утвердилася тоталітарна система, яка характеризувалася повним (тотальним) контролем держави і панівної партії над усіма сферами суспільного життя і над особою. Поворот в економічній політиці проявився насамперед у прискоренні темпів індустріалізації. Проте на кінець 1920-х рр. СРСР, включаючи Україну, залишався аграрною селянською державою. Більшовицька верхівка проголосила курс на індустріалізацію, який передбачав перетворити СРСР з країни аграрної в індустріальну. Цю грандіозну трансформацію планували здійснити у стислі терміни. Курс на індустріалізацію взято на XIV з'їзді ВКП(б) (1925 р.), який затвердив директиви першого п'ятирічного плану розвитку народного господарства на 1928/29–1932/33 рр. XI з'їзд КП(б)У 1930 р. пройшов під знаком повної підтримки сталінського курсу на форсовану індустріалізацію. З'їзд затвердив п'ятирічний план для України. Україна визначалася як «основний плацдарм» проведення індустріалізації в СРСР, оскільки саме тут були багаті вугільні родовища і підприємства металургії. Індустріалізацію країни більшовики здійснювали в інтересах військово-промислового комплексу та галузей, що його обслуговували.

Одночасно планувалося колективізувати сільське господарство, що разом мало на меті побудувати економічний фундамент під радянський тоталітарний режим. Стало звичним твердження про те, що колективізація селянських господарств виявилася потрібною для того, щоб індустріалізувати країну. Справді, індустріалізація здійснювалася передусім за кошти найбільш численного та безправного класу радянського суспільства – примусово загнаного в колгоспи селянства. Проте індустріалізація не була для компартійно-радянського керівництва самоціллю. Воно прагнуло позбавити сільських виробників приватної власності, яка забезпечувала їхню економічну незалежність від держави, взяти під свій цілковитий контроль виробництво і розподіл продовольства. Більшовицька колективізація сільського господарства була однією з причин найбільшого злочину комуністичної влади проти України – Голодомору 1932–1933 рр.

Західноукраїнська громадськість у складі Польщі уважно стежила за подіями, що відбувалися у радянській Україні, зокрема за економічною політикою більшовицького уряду. Події в УСРП, пов'язані з індустріалізацією, колективізацією, активно обговорювалися на сторінках як українських, так і польських часописів, отже, українці мали можливість детально ознайомитися із сталінськими модернізаційними процесами, що відбувалися на території радянської України. Зважаючи на те, що мешканці західноукраїнських земель не мали можливості безпосередньо спостерігати за ходом подій в УСРП, єдиним засобом для ознайомлення з тамтешніми справами було студювання друкованих видань і тих матеріалів, що надходили з радянської України.

Доволі слушною є думка автора монографії щодо того, що здобутки модернізації в радянській Україні піддавалися критиці, позаяк саме цим Д. Кравець «ламає» стереотип про всебічну підтримку індустріалізації західними українцями. Власне від кінця 1920-х рр. у західноукраїнській пресі почали з'являтися критичні та аналітичні публікації, присвячені політиці індустріалізації в УСРР. Ліберальна преса Східної Галичини одразу скептично поставилася до п'ятирічного плану індустріалізації радянської України.

Західноукраїнська громадськість досить скептично ставилася до можливості повної реалізації п'ятирічного плану індустріалізації УСРР. Зупинимось детальніше на питанні: у чому ж українська суспільність Польщі вбачала основні проблеми та перешкоди для індустріалізації. Основною перепоною для досягнення цілей індустріалізації були бюрократизм та марнотратство, які, на думку оглядачів, характеризували радянську систему. Треба відзначити ще один аспект у практиці радянського капітального будівництва. Це розрив між технічним персоналом, який проектував будівництво нових підприємств, і тими, хто працював на експлуатації цих підприємств.

Деякі публіцисти вважали, що основною причиною кризи радянського господарства була сама суть більшовизму. Серед об'єктивних причин відставання індустріалізації УСРР була жахлива ситуація у транспортній системі країни, намагання радянського уряду «перегнати» США у промисловому виробництві та більшовицька бюрократія, яка найбільше заважала економічним перетворенням. Доречно Д. Кравець у цьому випадку наводить приклади спроб більшовиків наздогнати за рівнем промислового виробництва і якістю життя західні країни, які висміювалися у галицьких гумористичних часописах. Найпопулярніший з них – «Комар» – уміщував з приводу цього навіть анекдот.

Ідеолог українського націоналістичного руху Д. Донцов у своїх статтях піддавав жорсткій критиці політику радянської Росії щодо України, зокрема в царині економіки. Д. Донцов не вірив у можливість модернізації СРСР та індустріалізації України, досить критично і без особливих ілюзій розглядав модернізаційні процеси, які мали місце в УСРР, – індустріалізацію та колективізацію.

У Польщі поширеним був погляд, що Україна годувала весь СРСР. Підкреслювалося, що Центральна Росія була бідною територією, позбавленою природних багатств, і не могла витримати жодного порівняння з Україною. Саме тому Україна стала об'єктом економічного визиску. Не краще оцінювалася ситуація з промисловістю. Щоправда, тут польські публіцисти визнавали, що порівняно з царськими часами українська промисловість почала розвиватися, однак, якби не Москва, індустрія покращувалася б значно швидше. На думку деяких польських оглядачів, Україна займала особливе місце в СРСР і під політичним оглядом, адже вона була велетенською більшовицькою лабораторією для експериментів над економікою та національною політикою.

Неякісна продукція, брак і дорожнеча виробів – ці явища, на думку західноукраїнських оглядачів, характеризували більшовицьку індустріалізацію. Щодо наслідків індустріалізації, то західноукраїнські публіцисти більше наголошували на її негативних аспектах, особливо відзначалося погіршення побутових умов для населення. Дописувач вважав, що індустріалізація негативно вплинула на українське сільське господарство і спричинила його занепад. П'ятирічка в Україні призвела також до суспільних і національних змін. Серед негативних наслідків індустріалізації України – русифікація краю та збільшення кількості російського населення.

Поступове згорання НЕП та впровадження політики індустріалізації в УСРР знайшли відгомін у громадській думці Західної України. Ліберальні та праворадикальні сили наголошували, що індустріалізація України ведеться виключно задля потреб Росії. Відзначали публіцисти і здобутки цієї політики, насамперед йшлося про будівництво Дніпрельстану. Радянофільські та прокомуністичні сили використовували здобутки індустріалізації з метою поширення своїх впливів у регіоні.

Якщо у ставленні до індустріалізації західноукраїнська суспільність усе ж вирізняла певні позитивні аспекти, відзначаючи, зокрема, необхідність піднесення промислового рівня України, то з початком колективізації жодного «доброго слова» на її адресу сказано не було. Українські та польські публіцисти слушно стверджували, що колективізація була лише інструментом для індустріалізації. На думку більшості авторів, колективізація на своїй початковій стадії більше нагадувала нищення сільського господарства УСРР, аніж його реформування. Індивідуальне господарство, вважали галицькі автори, було фундаментом, на якому зросла українська нація.

Д. Кравець небезпідставно вважає, що єдиною політичною силою Галичини і Волині, яка заперечувала наявність Голодомору і виступила на захист СРСР, стала КПЗУ. Основним завданням її інформаційної діяльності з початку 1930-х рр. було зберегти позитивний образ радянського режиму. До 1933 р. ця робота дала певний результат і вплинула на те, що галичани і волиняни не відразу усвідомили масштаби національної катастрофи, що відбулася за Збручем. Ситуація для пропаганди радянофільства у 1933 р. була несприятливою. Основною причиною цього було розповсюдження «незручних» для симпатиків більшовицького режиму відомостей. Українські газети в Польщі не лише розповідали про жахливі події за Збручем, а й критикували

позицію комуністів за введення в оману громадськості. Під час найбільшого розмаху акцій протесту друковані органи комуністичного спрямування («Боротьба», «Ілюстрована газета») виходили нерегулярно. Лише газета «Гарт» видавалася без значних перерв. Також в цей період звернення від імені ЦК КПЗУ часто поширювалися у вигляді листівок. Ці документи не були ефективним засобом агітації, оскільки не могли аргументовано спростовувати повідомлення про голод. У заявах компартії негативно характеризувалася діяльність українських політичних сил Польщі, але нічого не говорилося про реальну ситуацію в УСРР.

Сталінська модернізація СРСР активно обговорювалася серед українців Польщі. Незважаючи на масштабність більшовицької економічної політики, у західноукраїнській суспільно-політичній думці панував погляд, що Україна була лише колонією Росії і за її рахунок вона піднімає на ноги власну важку промисловість, значно менше піклуючись про інтереси «братньої республіки».

Поступове згортання НЕП та впровадження політики індустріалізації в УСРР знайшли відгомін у громадській думці Західної України. Ліберальні та праворадикальні сили наголошували, що індустріалізація України ведеться виключно задля потреб Росії. Публіцисти відзначали і здобутки цієї політики, насамперед йшлося про будівництво Дніпрельстану. Радянофільські та прокомуністичні сили використовували здобутки індустріалізації заради поширення своїх впливів у регіоні. Насильницька колективізація українського села була вкрай негативно сприйнята західноукраїнською громадськістю. Вважалося, що більшовицька влада веде війну проти основи української нації – селянства. Голодомор у радянській Україні 1932–1933 рр. шокував західноукраїнську суспільність, ставши «останнім цвяхом в домовину» радянофільської ідеології на східних теренах Польщі. Населення Західної України не тільки засуджувало політику більшовицького режиму на Наддніпрянщині, а й висловлювалося проти носіїв комуністичної та радянофільської ідеології в краї. Трагічне становище українців Наддніпрянщини мобілізувало у Західній Україні громадські і політичні сили суспільства на захист нації. Тотальне нищення українства викликало різко негативне ставлення до радянської влади, тим самим спричинивши докорінну зміну суспільних настроїв у Західній Україні.

П'ятий розділ «Громадсько-політична думка в Західній Україні про репресії у радянській Україні» розкриває особливо трагічні сторінки, пов'язані із репресивною системою, сформованою в УСРР. З кінця 1920-х рр., після розгрому опозиції та остаточного утвердження Й. Сталіна при владі, намітилася різка зміна у внутрішній політиці комуністичної партії СРСР. Вона полягала у поверненні до методів «воєнного комунізму» та масового революційного терору. Тоталітарній системі, що набирала сили на переломі 1920–1930-х рр., потрібно було знайти достатню кількість «шпигунів», «диверсантів» та «шкідників», на яких можна було б перекинути власні злочини та значні народногосподарські прорахунки. До того ж наявність численного «контрреволюційного елемента» виправдовувала диктаторський стиль керівництва державою й широкомасштабні репресивні акції, а також сталінський курс на самоізоляцію СРСР.

Судові процеси періоду «чисток» влаштовувалися відкрито. Інші дії не розголошувалися. Зокрема, масштаби і характер системи таборів примусової праці стали відомими на Заході лише завдяки перебіжчикам. У зв'язку із закритістю та фактичною ізоляваністю СРСР суспільність Західної України не мала змоги одержувати об'єктивної інформації з теренів УСРР/УРСР.

У кінці 1920-х рр. в Західну Україну доходили звістки про таємні політичні репресії в УСРР. Відомості про це були одержані із приватного листування мешканців двох частин української землі, поділеної кордоном. Чи не найбільше уваги репресивним заходам більшовицької влади приділяла щоденна газета «Діло», яка, поряд з іншими виданнями, формувала західноукраїнську суспільно-політичну думку. Можна погодитися з автором монографії у тому, що галицькі пресові видання часто ознайомлювали західноукраїнську громадськість із матеріалами засобів масової інформації західних країн. Хоча варто зазначити, що західні видання не завжди об'єктивно висвітлювали події, які відбувалися в УСРР, адже часто спиралися лише на офіційну радянську пресу та ту інформацію, яку подавала радянська інформаційна агенція ТАРС. Як відомо, Кремль намагався переконати світ, що всі репресовані українці приїхали до СРСР з Польщі та Румунії і нібито мали наказ виконати деякі терористичні акти у радянській Україні.

Першою антиукраїнською акцією, яка сколихнула західноукраїнську громадську думку, був процес над СВУ. У 1930 р. у радянській Україні відбувся великий судовий процес над членами СВУ. У липні 1929 р. проведено масові арешти серед української інтелігенції. 45 осіб з числа заарештованих у березні 1930 р. постали у Харкові перед судом, звинувачені у приналежності до цієї організації. Оскільки судовий процес у справі СВУ відбувався відкрито, західноукраїнська громадськість мала можливість ознайомитися з усім перебігом справи.

Як вважає Д. Кравець, антиукраїнські репресії в УСРР були засуджені навіть західноукраїнськими робітниками, прошарок яких чи не найбільше був підданий впливам більшовицької пропаганди «пролетарського раю за Збручем», адже антиукраїнська репресивна

політика більшовицької влади на теренах УСРР викликали неабиякий резонанс у західноукраїнській суспільно-політичній душі. Репресивна політика більшовиків щодо представників української інтелігенції, селян була різко засуджена як галицькою пресою, так і українськими національними лідерами у Польщі. Ці події остаточно поклали край радянофільським настроям серед західноукраїнської громадськості.

У шостому розділі «Культурні та суспільно-політичні процеси в радянській Україні у публічній думці західних українців» власне проаналізовано ставлення до наукового та культурного розвитку в УСРР і повсякдення життя в УСРР/УРСР у поглядах жителів Західної України. Д. Кравець намагається пояснити причини контактів НТШ з ВУАН, з'ясує його становище, наголошує на підтримці, яка дозволила товариству активно функціонувати, незважаючи на утиски польської влади. Уряд Польщі був занепокоєний зростанням радянофільських настроїв серед населення Західної України, тому в 1920-х рр. влада почала активно реалізовувати концепцію «прометеїзму». Вона почала втілюватися насамперед на Волині, адже саме цей край очолив польський намісник Г. Юзевський, який отримав від Ю. Пілсудського завдання перетворити волинян на «правильних українців», що мали б лояльно ставитися до польської влади, відкинути будь-які симпатії до радянського устрою. Окрім того, концепція «прометеїзму» передбачала залучення українців до різних політичних та наукових установ, у яких пропагувалося негативне ставлення до радянської форми правління в Україні. Незважаючи на те, що концепція «прометеїзму» активно підтримувалася владою, усе ж вона не досягла тих цілей, які перед нею ставилися. На його думку, після закінчення Першої світової війни та українсько-польської війни 1918–1919 рр. у Львові відновили свою діяльність вищі навчальні заклади та наукові товариства, серед них і НТШ. Умови розвитку якого у міжвоєнний період значно погіршилися як внаслідок перешкод з боку польської адміністрації, так і через зменшення меценатської допомоги та відходу частини старих кадрів. Польська влада позбавила товариство права видавання українських шкільних підручників, що було одним з основних джерел його прибутків, та організації університетських курсів для українських студентів.

Активізація діяльності НТШ у міжвоєнну добу значною мірою стала можливою завдяки встановленню контактів із ВУАН. Також варто зауважити, що радянська влада досить щедро субсидювала НТШ, маючи передусім власні цілі, оскільки зв'язок з ним набув великого значення для завоювання симпатій української інтелігенції, яка гуртувалася навколо інституції. Можливість друкувати свої праці в радянській Україні була важливою для західноукраїнських науковців. Переважна більшість з них жила з видань своїх праць.

Здобутком українізації вважалося поширення української мови у державних установах та інституціях, однак багато дописувачів запевняли читачів, що шляхом українізації ворожа українству більшовицька влада утверджувалася дедалі міцніше. Події в радянській Україні у 1920-х рр. створили сприятливий клімат для поширення радянофільських тенденцій у західноукраїнському суспільстві. Звичайно позитивно і безапеляційно до здобутків НЕП та українізації ставилися лівоісторичні сили, зокрема КПЗУ та її легальна «прибудова» – «Сельроб».

1920–1930-ті рр. стали періодом значного поживлення у розвитку української культури та науки в УСРР. Цьому не в останню чергу посприяло налагодження відносин між двома найпотужнішими українськими науковими установами – НТШ та ВУАН. Наукові відносини між НТШ та ВУАН набули справді всеукраїнського характеру. Ці зв'язки об'єднали розділені польсько-радянським кордоном українські наукові сили. Найактивніший період співпраці почався після повернення до Києва М. Грушевського, який у перші ж тижні почав відновлювати зв'язки із галицькими науковими колами. Особливо активно співпраця між «двома академіями» проходила у сфері історичної науки. Зокрема, завдяки зусиллям членів НТШ І. Крип'якевича, К. Студинського, М. Возняка та Історичної секції ВУАН на чолі з М. Грушевським вдалося провести багато важливих наукових конференцій, видати чимало наукових праць та збірників. Проте згортання політики українізації в УСРР, зменшення фінансування академії та початок репресій звели нанівець наукові контакти між Львовом та Києвом.

Наукове, культурне та суспільно-політичне життя у радянській Україні стало предметом неабиякого зацікавлення на західноукраїнських землях. Завдяки тісній та плідній співпраці між «обома українськими академіями» – НТШ у Львові та ВУАН у Києві – громадськість Західної України довідувалася про особливості наукового життя в УСРР. З-поміж культурних процесів, що відбувалися за Збручем, українці Польщі передовсім цікавилися радянською літературою та театральним мистецтвом. Починаючи від 1930-х рр. українські часописи вже не описували здобутків культурного життя в УСРР, а лише давали здебільшого дуже критичну оцінку тих чи інших суспільних процесів, які відбувалися на Наддніпрянщині.

Побут та повсякденне життя населення радянської України займали важливе місце у західноукраїнській громадсько-політичній думці. На основі офіційної радянської преси, вражень очевидців українські видання Польщі ознайомлювали читачів з умовами та способом життя

населення УСРР. Повідомлення про стан справ за Збручем у 1920-х рр. відрізнялися від того, що писали західноукраїнські газети у 1930-х рр. У часи українізації та НЕП в УСРР побутові умови тамтешніх громадян були на набагато вищому рівні, ніж на початку 1930-х рр. З початком антиукраїнської кампанії українська преса Польщі, щоб дискредитувати більшовицьку владу в очах громадськості, негативно змальовувала побутові умови у радянській Україні.

Більшовицька економічна та національна політика у 1920-х рр. була доволі стримано сприйнята західноукраїнською громадськістю. Українські публіцисти та політичні партії (які на той час мали у своїх лавах чимало радянофілів) у статтях, резолюціях та заявах часто підкреслювали, що в УСРР мало місце національне відродження українського народу, але, з іншого боку, відзначали і певні суперечливі явища як у НЕП, так і в українізації. Зверталася, зокрема, увага на податковий тиск радянської влади на селян у період НЕП, а також на важкі матеріальні умови населення міст.

Варто відзначити, що тематика західноукраїнської громадсько-політичної думки про радянську Україну є надзвичайно широкою та багатогранною, не обмежується текстом рецензованої монографії. Незважаючи на важливість і цінність рецензованої праці, варто зауважити, що її зміст не дає можливості повною мірою висвітлити усі аспекти задекларованої проблематики, тих процесів, які відбувалися як у Західній Україні, так і радянській Україні, ставить перед майбутнім вченим питання перспективності подальших досліджень.

Тим не менше, вважаємо, що основні наукові положення сформульовані виважено і фахово, із знанням досліджуваної проблеми, всебічно обґрунтовані, мають незаперечне значення. Автор відмінно володіє матеріалом, порушені проблеми свідчать про високий науковий рівень підготовки монографії. Загалом монографія Д. Кравця характеризується культурою наукової студії, оригінальністю пошуку та фаховим теоретичним рівнем, виконаний на високому науковому рівні, є значним і суттєвим внеском в історіографію досліджуваної проблеми, відзначається новачією та оригінальністю. Багатоплановість дослідження, нова постановка питань, порушені проблеми свідчать про високий науковий рівень підготовки монографії, автор добре володіє матеріалом, логічно і послідовно викладає його, робота читається доступно, сформульовані думки зрозумілі.

Иван Зуляк, Андрей Клиш

КРАВЕЦ ДАНИИЛ. ЗА ЗБРУЧ: ЗАПАДНОУКРАИНСКАЯ ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ МЫСЛЬ О СОВЕТСКОЙ УКРАИНЫ (1920–1930-Е ГГ.): МОНОГРАФИЯ. – ЛЬВОВ: ЛЬВОВСКАЯ НАЦИОНАЛЬНАЯ НАУЧНАЯ БИБЛИОТЕКА УКРАИНЫ ИМ. В. СТЕФАНИКА, 2016. – 297 С.

В рецензируемой монографии молодого львовского исследователя Даниила Кравца, которая посвящена чрезвычайно важной и актуальной проблематике – освещению западноукраинской общественно-политической мысли о советской Украине межвоенного периода. Автором прослеживается отражение в западноукраинском общественном мнении процессов, происходивших в советской Украине на протяжении 1920-х гг. (НЭП, украинизация). Раскрыты взгляды населения Западной Украины на экономические преобразования в УСРР в конце 1920-х – в начале 1930-х гг. Значительное внимание уделено анализу отношения западных украинцев к большевистской индустриализации, коллективизации, Голодомору 1932–1933 гг., культурному и общественному развитию советской Украины в назначенное время.

Ключевые слова: монография, западноукраинская общественно-политическая мысль, советская Украина, советизация, межвоенный период.

Ivan Zulyak, Andriy Klish

KRAVETS DANYLO. FOR ZBRUCH: WESTERN SOCIAL AND POLITICAL OPINION OF SOVIET UKRAINE (1920–1930-IES.): THE MONOGRAPH. – LVIV: LVIV NATIONAL LIBRARY UKRAINE V. STEFANUK, 2016. – 297 S.

Lviv reviewed monograph young researcher Danylo Kravets dedicated extremely important and topical issue – Western coverage of social and political thought of the Soviet Ukraine interwar period. The author traced reflection in the Western public opinion processes that took place in Soviet Ukraine during the 1920 s. (NEP, ukrainization). Reveals views of the population of Western Ukraine on economic reforms in the USSR in the late 1920s – early 1930 s. Much attention is paid to the analysis of attitudes to western Ukrainian Bolshevik industrialization, collectivization, famine of 1932–1933., cultural and social development in Soviet Ukraine in the time appointed.

Key words: Western social and political thought, Soviet Ukraine, Sovietization, the interwar period.